

Mobil Aslanlı Huntürk

ARIF ƏRDƏBİLİ YARADICILIĞINDA ALPLIQ-BAHADIRLIQ MOTİVLƏRİ

Azərbaycan xalqının XIV əsrdə ədəbiyyatımıza bəxş etdiyi nadir simalardan biri də Arif Ərdəbilidir. Müxtəlif zamanlarda şairin yaradıcılığı ayrı-ayrı məşhur tədqiqatçılar tərəfindən hərtərəfli araşdırılsa da, lakin onun fiziki mədəniyyət, fiziki yetkinlik və fiziki tərbiyə ilə bağlı ideyalarına qətiyyənlə toxunmamışlar.

Ədəbiyyat tarixində Nizami mövzusunda layiqli əsər yaradan A.Ərdəbili dahi şairimizə xoş münasibəti, dərin sayğısı, ondan mütəəssirlənməsi, onunla dialoqları, onun poeziyaya ilə ilgili dolaylı və kəskin bir səciyyə özünü biruzə verir. Mənbələrin məlumatına görə o, Şirvanşah Keykabus İbn Keyqubadın dəvəti ilə Şirvana gələrək həmin sarayın nüfuzlu şairi kimi özünə dərin rəğbət qazanmışdır.

XIX əsr Azərbaycan poeziyasının kəhkaşanında özünəməxsus yeri olan söz bahadırları kimi Arif Ərdəbili "Fərhadnamə" əsəri ilə yadda qalan həmin əsəri "Hekayəti-Fərhad" və "Hekayəti-Fərhad-Şirin" poeması iki hissədən ibarətdir.

Arif Ərdəbili Azərbaycanın güneyində doğulub, mükəmməl təhsil almış, şair-müəllim və xəttat kimi Şirvanşahlar sarayında yaşamış, burada şairlik etmiş, şəhzadələrə dərs demiş, saray kitabxanasında çalışmışdır. Şairin "Xosrov və Şirin" mövzusunda gətirdiyi bu novatorluq xeyli zamandan sonra digər bir türk (özbək) mütəfəkkiri Ə.Nəvainin poemasında daha geniş inkişaf etdirilmişdir.

Nizami mövzusu "Fərhadnaməsi" ilə ədəbiyyat tarixində xüsusi yer tutan A.Ərdəbili sarayda ümumi tərbiyə və təhsil prosesinə yaxşı bələd olmuşdur. Xalqımızın çox dəyərli, mənəvi incilərindən olan həmin poemanın əlyazması hətta dünyanın ən nüfuzlu muzeylərindən olan İstanbulda Ayasofiya muzeyi kitabxanasında qorunub saxlanılır. Odur ki, poemasında bu həyati bilik və bacarığa əsaslanmış, qəhrəmanlarının mübarizəsindəki uğurlarını, ilk növbədə onların əqli və mənəvi yetkinliklərində, fiziki sağlamlıqlarında görmüşdür. Xüsusən Çin hökmdarının oğlu olub, özünü bir sənətkar kimi qələmə verən Fərhadın gücü, qüvvəti, dözümlülüüyü onun məhz əsərdə təsviri olmayan fiziki tərbiyəsi ilə bilavasitə bağlı fakt kimi qələmə alınmışdır. Maraqlı cəhət budur ki, nəinki baş qəhrəman, elə o biri obrazlar da ağıl və saf əxlaqları ilə yanaşı, həm də fiziki güc və kamillikləri ilə diqqəti cəlb edirlər. Müəllifin ədəbi-ictimai qənaəti budur ki, fiziki sağlamlıq həm qadın, həm də kişi üçün vacibdir; qələbə, hünər, fiziki kamillik dərin bilik və saf əxlaqa bağlıdır.

Yaradıcılığı dərin ictimai məzmunu, ideya istiqaməti və pafosu baxımından bütün Şərq şairlərinin öncül sırasına mənsub olan Arif Ərdəbili poeziyasında fiziki və mənəvi yetkin insan obrazı da mükəmməl şəkildə əks olunmuşdur. Şairin Fərhadı mənəviyyatca zəngin olduğu kimi, fiziki cəhətdən də nəhəng vücuda, uca qamətə malik əzəmətli bir bahadır kimi təqdim edilir. Hərtərəfli mükəmməl fiziki hazırlığı ilə heyrət doğuran Fərhad intəhasız gücü ilə iri sal daşları yerindən oynadır, sərrast atdığı oxlar kamandan yayınmır. O, tutdurğa verməyən aygır atları ram edən mahir çapardır, əlbəyaxa döyüşdə əvəzsiz bir cəngavərdir. Bu qeyri-adi fiziki xüsusiyyətlər şairin mədh etdiyi Fərhad surətini səciyyələndirən əsas portret cisgiləridir:

Fərhad da Rüstəm tək igid, qəhrəman,
Çinin şahzadəsi, Çinə hökəmrən.
Dövrən görməmişdi hələ tayını,
Kim çəkə bilərdi onun yayını.
Döyüşdə önündə kim dayanardı?
Rüstəm nizəsi tək bir oxu vardı.
Arəş ox, yayını görsəydi əgər,
Xəcalət çəkərdi axıdardı tər.
Başının üstündən uçsaydı qartal,
Ona ox verərdi qartal da dərhal.
O, Çin çöllərində ova çıxanda,
Oxu yan keçməzdi ovdan bir an da.
Şirlərin belinə gah baş qoyardı,
Ahu göbəyində yatıb doyardı (3, 40).

Arif Ərdəbili poemada əməksevərlik tərbiyəsindən, halal zəhmətdən danışarkən fiziki əməyin, fiziki iş insan sağlamlığının cövhəri olduğu prinsipindən bir daha anladır ki, əməyin, fiziki hərəkət və əyləncələrin gümrahlığa, qıvrıqlığa, insanın cismani durumuna, ruhun sağlamlığına dəlalətini vurğulayır. Şair, əsərdə şahzadə Fərhadın daim hərəkəti fəaliyyətdə olduğunu, habelə zəhmətsevər adamları özünə daha məhrəm bilməsi və onlarla asudə vaxtlarını səmərəli keçirmələrini də önə çəkir. Təbiətə sadə, halal, xeyirxah, sağlam ruh, əqidə və amal sahibi olan Fərhadın hətta özü üçün saray tikdirərkən orada yaxından çalışması, həmin sənətkarlarla bir yerdə işləməsi, habelə onlara fiziki dəstək, ideya və fikir birliyində yardımçı olması xüsusi qeyd edilir.

Şair Fərhadın fiziki-cismani yetkinliyinə, sənət məharətinə, əqli hünərinə pərəstiş etdiyini heç cür gizlədə bilmir. O, qəhrəmanın fiziki çevikliyi düşünə çevikliyi ilə, fiziki gücünü əqli gücü ilə paralel müstəvidə verməklə onu olduqca diribaş, hərtərəfli inkişaf etmiş kamil bir şəxsiyyət zirvəsinə qaldırır.

Arif Ərdəbili incə zövqə, həssas qəlbə malik olan, bütün varlığı ilə sevməyi bacaran fədakar aşıqın, mərdanə insanın iş başında xarüqələr yaratdığını təsvir edir. Bu və ya başqa məzmununda fikirlər Nizami Gəncəvi ədəbi məktəbinin davamçılarının əsərlərində də qədərincə ifadə olunmuşdur. Bu baxımdan Y.Məddah, M.Əvhədi, Ə.Təbrizi, Ş.İ.Xətai, M.Füzuli, M.Əmani, Fə dai və Məsihi poemaları qəhrəmanların fiziki yetkinliyi həyat uğrunda mübarizədə başlıca amil kimi dəyərləndirilərək təbliğ və təşviq olunmuşdur.

Poemada həmin dövrlər Azərbaycanda çox dəbdə olan atçapma, ovçuluq sənəti və s. fiziki tərbiyə məşğələləri ilə bağlı müəyyən bilgilərə rast gəlinir. Ov tədbirində bu iki sevgilinin birgə ova çıxmaları, onların at çapmaları, yay dartıb, ox süzdürmələri, bol şikar etmələrindən söhbət açan şairin qeydləri onun əsəri başlamamışdan qabaq mövzu ilə bağlı tarixi nişanələrlə maraqlanmış, habelə Fərhadla əlaqədar abidələr haqqındakı materialları diqqətlə öyrəndiyi bildirilir. Əsərdə Fərhadla Şirin arasındakı gizli məhəbbətdən Xosrovun xəbər tutmasını təsvir edən parçada aşağıdakı fikirlər diqqət çəkir: “Hər tərəfdə Çin şahından, onun Şirinin qabağında ox atmağından, rəssamlığından, hər tərəfdə şəkillər çəkməsindən danışdılar. Onun bir yanda çiyində bel kəndli şəkli bir yerdə qulağında halqa olan gözəl şəkli, bir yerdə zəncirlə bağlanmış oğrular, bir yerdə ox-kamanlı Rüstəm, bir yerdə yəhərli at, başqa bir yerdə Şirinin şəklini (çəkdiyini) danışdılar.

Arif Ərdəbilinin ən cəfəkeş və ən məhsuldar tədqiqatçılarından olan akademik Həmid Araslı şairin əqli, mənəvi və fiziki sağlamlığı və yetkinliyi kontekstində apardığı çoxşaxəli araşdırmaları dərin diqqət çəkir. Araşdırıcıya görə, belə bitkin, samballı əsərin ərsəyə çatdırılıb, xalqın ənənəvi sərəvətinə çevrilməsi müəllifin bilavasitə güclü erudusiyaya, dərin təxəyyülə və geniş dünyagörüşünə əsaslanırdı. Həmid Araslının tədqiqatlarından bəlli olur ki, Arif Ərdəbili əqli və zehni qüdrəti ilə yanaşı, həmçinin fiziki-cismani kamillik baxımdan da qıvraq, yetkin və gümrah bir insan olmuşdur: “...Arifin bədəncə sağlam, tükənməz həyat eşqi ilə dolu, gümrah bir insan olması haqqında, tam təsəvvür əldə edilir. Bütün əsər boyu, şair nə xəstəlikdən, nə də qocalıqdan şikayətlənmir. Əsərdə müəllif heç yorulduğuna da işarə etmir”.

Fərhadın əsərdə hünəri ilə hamını heyran edən qoçaq, barmağını toxundurmadan yel kimi qaçan atının yalmanından yapışib qəsri-Şirinə gətirməsi səhnəsindən məlum olur ki, bu hər iki türk cavanları həm də gözəl çaparlar kimi təqdim olunur.

Şair Fərhadın cəsarət və gücünü onun həssas qəlbə, incə zövqə, elmin, mədəniyyətin dərin sirlərinə yaxın bələd olan mahir sənətkar kimi paralel şəkildə təsvirini canlandırır: “İncə sənətə malik, onu işlətməyi bacaran, nəqqaşlıqda xəyalı yüksək, məharətlə boyalar yaradan, igidlikdə daşa pəncə vuran, tişənin zərbəsilə möcüzələr göstərən, sərt daşlar üzərində insanı heyrətə gətirən surətlər nəqş edən bir adama dəli adı vermə. Belə işləri biliklə görmək olar”.

Arif Ərdəbili türkün gözəl, nazəndə şahzadəsi olan Şirinin hələ uşaqlıqdan süd içməyi xoşladığını vurğulayır. Belə ki, sürülərin otlaq yerləri Şirinin qəsridən xeyli uzaqda yerləşməsi xüsusilə isti havalarda Şirinə süd gətirilməsi çətinlik törədirdi. Odur ki, Şirin belə ağır zəhmət, dözüm və güc tələb edəcək əzablı işin, süd arxının çəkilməsini yalnız Fərhadla həvalə edir. Ecəzkar məxluqun, Şirin tək qənsiz gözəlin, daha doğrusu düçar olduğu məhəbbətin qüdrətindən qollarına ilahi güc, vücuduna əfsanəvi qüvvət gəlmiş bu oğuz bahadırı yüksək fədakarlıq göstərək həmin tapşırığın öhdəsindən layıqla gəlir. Beləliklə, mətin, əzmkar dəyanəti və cəfəkeşliyi sayəsində Fərhadın daşdan düzəltdiyi arxdan Şirinin qəsrinə qədər, südlə dolu bardaqlar həmin yol ilə otlaqda qəsri-Şirinə yetirilir: “Arif Ərdəbili sələfi Nizamidən fərqli olaraq, qəhrəmanlarını tərbiyə etmək, təcridən onların yüksəldiyini göstərmək məqsədini izləmir. Onun qəhrəmanları anadangəlmə müəyyən cəlbədicə müsbət keyfiyyətlərə malikdirlər, gözəldir, nəcibdirlər, sevən ürəkləri var, arzularını yerinə yetirmək üçün heç nədən çəkinmirlər, fədakarlıq, igidlik, məharət göstərirlər...” (4, 245).

Şair kişiliyə, mərdliyə məxsus olan bütün iradi-mənəvi sifətləri obrazla ifadəsinin hamısını qəhrəmanın xarakterində ümumiləşdirilmişdir. Hərtərəfli fiziki hazırlığı, bənzərsiz cəngavərlik xüsusiyyətləri, həm də yüksək nəcib, xeyirxah əməlləri ilə həmahəng vəhdət təşkil edən Fərhad barədə Arif Ərdəbili yazır: “Fərhad Çinin şahı və şahzadəsi idi. Mərdlikdə Rüstəm kişi idi. Vuruşda heç kəs onun qabağına dura bilməzdi. Rüstəmin nizəsi onun oxu idi. Əgər Arəş onun ox və kamanını görsə idi, o kaman çəkənin oxundan xəcalət çəkərdi. Əgər onun başı üzərində bir qartal uçmuş olsaydı belə, onu ox ilə vurardı. Çərx ona xidmət etməklə ucalmışdı. Hüma onun sayəsində sərvar olmuşdu” (4, 10).

Arif Ərdəbilinin məhəbbət və qəhrəmanlıqla dolu “Fərhadnamə” əsəri qoçaq, cavanmərd Fərhadın təsviri ilə başlayır. O, bu çinar boylu, div gövdəli şahzadə naz-nemət içərisində firavan yaşamasına baxmayaraq, əsərdə həm də batır güclü yenilməz pəhləvan və mahir bir səyyad kimi təqdir olunur.

Beləliklə, Arif Ərdəbilinin dərin əqli fitri düşüncəsi ilə yaratdığı Fərhad kimi su möcuzələrin arxasında hər şeydən öncə, onların fiziki-cismani sağlamlığı və sarsılmaz iradi əzmi dayanırdı. Xalqımızın bütün dövrlərdə yaratdığı həmin nəhəng fikir dühalarının, zəka sahiblərinin yenilməz qəhrəmanlarının formalaşmasında onların əqli, mənəvi və fiziki tərbiyəsi dayanırdı. Bu gün gənclərimizin fiziki və mənəvi cəhətdən yetkin bir vətəndaş tək yetişməsində, onların dərin milli ruhda və vətənpərvərəsinə tərbiyə olunmasında Arif Ərdəbili kimi böyük klassiklərimizin ədəbi irsinə dönə-dönə müracət olunması bizdən bəsirət və qeyrət tələb edir.

Şair Fərhadın fiziki-cismani yetkinliyinə, sənət məharətinə, əqli hünərinə pərəstiş etdiyini heç cür gizlədə bilmir. O, Fərhadı fiziki çevikliyi düşüncə çevikliyi ilə, fiziki gücünü əqli gücü ilə paralel müstəvidə verməklə onu olduqca diribaş, hərtərəfli inkişaf etmiş, kamil bir şəxsiyyət zirvəsinə qaldırır.

Arif Ərdəbili incə zövqlə, həssas qəlblə, bütün varlığı ilə sevməyi bacaran fədakar aşıqın qürurlu, ötkəm və mərdanə insanın iş başında xarüqələr yaratdığını məharətlə təsvir edir: “Onun qəhrəmanı anadangəlmə müəyyən cəlbədicə müsbət keyfiyyətlərə malikdirlər, gözəldirlər, nəcibdirlər, sevən ürəkləri var, arzuları yolundakı çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün heç nədən çəkinmirlər, fədakarlıq, igidlik göstərirlər...” (3, 7). Professor Xəlil Yusiflinin dediyi kimi, Arif hadisələri Fərhadın mənşəyi haqqındakı söhbətlərlə başlayır. Göstərir ki, Fərhad Çin Fəğfurunun oğludur.

Rüstəm kimi igid nəqqaşlığı ilə hamının diqqətini cəlb etmiş bir adamdır. Arif poma janrının poetik tələblərini yaxşı bilən bir adam kimi kənar hadisələrə uymur. Əsərini vahid bir sujet əsasında qurmağa can atır. Onun Fərhadın mənşəyi haqqında danışması sənət baxımından zəruridir. Burada hətta qəhrəmanın nəzir-niyazla doğulması, böyüməsi kimi məsələlər də yoxdur (4, 10-11).

Əsərdə Fərhadın fiziki-cismani yetkinliyi, onun dağ gövdəli, çinar boylu, polad qollu bir türk ərəni kimi təqdim edilməsi ciddi maraq doğurur. Yenilməz fiziki güc və qüdrəti, intəhasız iradi-cismani dəyanəti, habelə möhtəşəm qüvvəsi sayəsində dağ-dağ üstə qoyan Fərhadın və onun qardaşlarının fəvqəl hünərləri barədə oxuyuruq:

...Qoşunu, ölkəsi vardı obadan,
Üç oğlu da vardı, Fəğfur qızıdan.
Erkək aslan kimi cavanlar idi,
Onlarda on Rüstəm gücü var idi (4, 54).

Poemada alplıq, ərđəmlilik epizodları ilə başlanan sujetlər “Fərhadın yeznəsinin, Fəğrurun qoşunundan xəbr tutması” hekayəti ilə çəzilir. Əsərdə qeyd edilir ki, onun qəhrəmanı Fərhad Abxaziyaya çatana kimi gündüzlər gah sarğı vurub dilənçi kimi özünü aparır, gah da gecələr gözdəndən sarğını açıb səfərini davam edir. Əmisi qardaşı oğlunun yoxa çıxmasından agah olarkən dərhal öz oğlanlarını nizamlı bir ordusunu onun arxasınca göndərir. Əmisinə elə gəlir ki, Fərhad İrandakı yeznəsinin yanına qaçmış olar. Təhlükəni gözləyən Fərhadın yeznəsi sayaqlığını itirməyərək qarı yağların həmləsindən duyuğ düşüb şəbxun etməklə Çin ordusunu məğlub edir və Fərhadın əmisi oğlanlarını əsir alır. Fərhadın yeznəsi məğlub olmuş qoşun vasitəsi ilə Fəğfura sifariş göndərir ki, Fərhadı sağ-salamat İrana göndərsə oğlanları azad ediləcək, əks halda onlar qətlə yetiriləcək, ölkəsi isə talan olunub, tacı əlindən alınacaq. Həmin meydan savaş və qovğalarda cahangirlik göstərən ərənlərin hünər və fədakarlıqları dərin diqqət çəkir:

Qoşunun içində iki oğlu var,
Bizimlə bəbir tək kinlidir onlar.
Bu işdə zərrəcə qorxmasın ürək,
Ordumuz ayağa tez qalxsin gərək.
Cumun düşmən üstə şiri-nər kimi,
Vuruşun döyüşdə igidlər kimi.
Qorxmayın qoyunun çox olmasından,
O qoca qurddur ki, daim tökər qan.
İstərəm düşmənin üstünə cumum,
Qəsdim var, arxadan eyləyim hücum.
Ancaq bu sirrimi bir kəs bilməsin,
Düşmənin üstünə yel kimi əsin... (3, 55).

Poemada Fərhadın yeznəsi işrət zamanı qəfildən yaxalanır və əsir düşən həmin qarı yağının çaşbaş davranışları çox maraqla təsvir edilmişdir. Həqiqətən də əsərdəki həmin səhnə yüksək sənətkarlıqla nəzmə çəkilmiş çox maraqlı bəhslərdəndir. Həmin hekayə fiziki yetkinlik, fiziki qüdrət və qəhrəmanlıq əzəməti baxımından da dərin diqqət çəkir. Şair bu qanlı qovğada qarşı-qarşıya həmlə edən qəvi düşmən qoşunlarının hərbi texniki-taktiki hazırlıqları, fiziki-hərbi silah sursatlarla məharətcəsinə davranmaları, habelə mücadilə aparan qoşunların hərbi-siyasi səriştələri barədə də müfəssəl bilgilər verir.

Beləliklə, Arif Ərdəbili kimi nəhəng klassiklərimizin Fərhad kimi dərin əqli qüdrəti, fitri istedadı ilə yaratdığı möcüzələrin arxasında, hər şeydən öncə, onların fiziki-cismani sağlamlığı, sarsılmaz iradi əzmi dururdu. Xalqımızın həmin fikir dühalarının, zəka sahiblərinin, söz sərtraflarının bütün dövrlərdə yaratdığı yenilməz qəhrəmanların şəxsiyyət kimi təşəkkülündə onların əqli-mənəvi və fiziki kamilliyi dayanırdı. Bu gün gənclərimizin fiziki və mənəvi cəhətdən yetkin və davamlı bir vətəndaş kimi yetişməsində, onların dərin milli ruhda vətənpərvərəcəsinə tərbiyə olunmasında Arif Ərdəbili kimi böyük zəka sahiblərinin ədəbi irsinə dönə-dönə müraciət olunmasına çox böyük ehtiyac vardır.

Ədəbiyyat

1. Araslı H.M. Arif Ərdəbili və onun “Fərhadnamə” poeması. Bakı, “Elm”, 1979.
2. Arif Ərdəbili. Fərhadnamə (ön söz X.H.Yusifli). Bakı, “OKA Ofset”, 2007.
3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 3 cildə, I c., Bakı, Azərb. EA nəşriyyatı, 1960.
4. Səfərlil Ə.Q., Yusifli X.H. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, “Ozan”, 1998.

Açar sözlər: Fiziki mədəniyyət, fiziki kamillik, oyunlar, igidlik və qəhrəmanlıq, cismani sağlamlıq, fiziki əmək.

Xülasə

Məqalədə klassik şairimiz Arif Ərdəbilinin “Fərhadnamə” poemasında fiziki mədəniyyət, hünər və qəhrəmanlıq, ədalət və xeyirxahlıq, habelə humanizm kimi bir sıra bəşəri keyfiyyətlər öz əksini tapır.

Müəllif əsərdə şair insanın mənəvi və fiziki sağlamlığı, fiziki kamilliyi, cismani qüdrəti barədəki fikir və ideyalara xüsusi önəm vermişdir.

Мотивы богатырской храбрости в творчестве Арифа Ардави

Резюме

В статье анализируются вопросы физической культуры, храбрости, справедливости и доброты, а также ряд других общечеловеческих качеств.

В поэме «Ферхеднаме» классического поэта Арифа Ардабилли особое внимание уделяется раскрытию идей поэта о физическом здоровье, о физическом совершенстве и о телесной мощи.

Ключевые слова: Физическая культура, физическое совершенство